

Г Л О В О

№4 (97), липень-серпень 2023 р.

“Гетьманської столиці”

Газета Національного історико-культурного заповідника “Гетьманська столиця”

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ В ГЕТЬМАНСЬКІЙ СТОЛИЦІ БАТУРИНИ

Напередодні Дня Незалежності України та Дня Державного прапора України 22 серпня 2023 р. у Гетьманській столиці Батурині, в Пантеоні національної пам'яті Гетьманщини – Воскресенській церкві–усипальниці гетьмана Кирила Розумовського, вперше була проведена Молитва за Україну.

Воскресенська церква, збудована Кирилом Розумовським у 1802 р. – не рядова пам'ятка архітектури. Вона є символом українського вибору, який продемонстрував гетьман Розумовський. Він свідомо на схилі свого життя повернувся до Батурина. Саме в Батурині, поряд з Мазепиною Цитаделлю, місцем де полягли захисники гетьманської столиці в листопаді 1708 р., гетьман і вирішив побудувати свою усипальницю.

Кирило Розумовський спочив 9 січня 1803 р. у Батурині і був похований, згідно заповіту, у крипті цієї церкви, навіки поліг в батуринську землю поряд з вірними захисниками міста, які були безжалюбно вбиті московським військом 1708 р., таким чином, зводячи хрест і над їхніми могилами... А в 1805 р. над могилою гетьмана постав надгробок, який створив ушлавлений скульптор, уродженець Чернігівщини, Іван Мартос.

На урочистій літургії «Молитва за Україну». Фото 22 серпня 2023 р.

говського, Юрія Хмельницького, Івана Брюховецького, Дем'яна Ігнатовича, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Павла Полуботка, Пилипа Орлика, могили яких на сьогодні є безвісти зниклими, також ми вклоняємося захисникам та борцям за українську незалежність.

Службу у Воскресенській церкві

епархії.

Також було проведено літію за гетьманами Дем'яном Ігнатовичем, Іваном Самойловичем, Іваном Мазепою, Пилипом Орликом та Кирилом Розумовським – поряд з скульптурною композицією «Молитва за Україну», яка символічно об'єднала гетьманів у єдину композицію та символізує єдність їхніх помислів про Соборність України.

Символічно, що саме в цей день фондова колекція заповідника «Гетьманська столиця» поповнилася іконою «Божа Матір з Немовлям» XVIII ст., яка походить з одного з храмів Батурина. Ікона – це дорогоцінний подарунок від родин Грициняків та Табачних із Львівщини.

Сьогодні кожен докладє своїх зусиль задля Перемоги України. Для колективу заповідника важливо, що наших колег та їх безцінний вклад у боротьбу з агресором було відзначено в такий пам'ятний день. Так, за жертвенність і любов до України медалями Православної Церкви України були нагороджені працівники «Гетьманської столиці»: Артем Шевченко, Володимир Огієвський, Теяна Кербут та Наталія Реброва.

Молитва за Україну в гетьманській столиці Батурині – це молитовна подяка громади та гостей міста усім борцям за українську Незалежність, захист українського Суверенітету, утвердження Православної церкви України!

Спільна молитва за Україну. Фото 2023 р.

Сьогодні, вклоняючись могилі гетьмана Кирила Розумовського, ми вклоняємося і пам'яті гетьманів Івана Ви-

очолив Єпископ Чернігівський та Ніжинський Антоній Православної церкви України разом з одинадцятьма отцями

ПРОЕКТ СПАДКОВОГО ГЕТЬМАНСТВА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

**Каріна
СОЛДАТОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

17 червня 1672 року в урочищі Козацька Діброва на річці Красені гетьманом України обрали Івана Самойловича. На жаль, життя та діяльність цього історичного діяча досі залишаються маловідомими. Поширена думка, що гетьман дбав лише про себе та свою родину. Тому можна зустріти його зневажливе прізвисько «Попович» – син священника, котрий нічим не відзначився в історії, прагнув особистого збагачення та в усьому наслідував традиції Московської держави. Небагато відомостей маємо і про його родину та нащадків. У даній статті піде мова про дітей Івана Самойловича та спроби впровадження ним спадкового гетьманства.

Козацький полковник XVII ст. Реконструкція
Сергія Шаменкова, 2013 р.

Гетьман народився у селі Ходорків (зараз Житомирщина) близько 1620 року. Після навчання у Києво-Могилянському колеґіумі, вирушив на службу до Красноколядинської сотні Прилуцького полку. Там його призначили сотенним писарем, там же Іван Самойлович познайомився зі своєю майбутньою дружиною, Марією Голуб. Вона походила із знатного козацького роду. Її дід, Оліфер Голуб був запорозьким гетьманом (1622–1623).

Майбутній гетьман одружився із Марією близько 1659 року і цей шлюб вплинув на його подальшу кар'єру. Із стану духовенства Іван Самойлович потрапив у коло впливової козацької еліти. Через дружину він мав родинні зв'язки із родинами Забії та Гречаних. За підтримки генерального писаря Сте-

пана Гречаного, Самойлович став Красноколядинським сотником. Також відомо, що генеральний обозний Петро Забіла безпосередньо організував Котопську раду 1672 року, де Івана Самойловича було обрано гетьманом.

Близько 1660 року у Самойловичів народився первісток Семен. Згодом в родині народилися сини Григорій та Яків і дві доньки – Параскева та Анастасія. А вже в Батурині в гетьмана народилася донька Євгенія. Діти отримали гарну домашню освіту, при них перебували кращі викладачі.

У період гетьманування Івана Самойловича продовжувалася реалізація ідеї спадкового гетьманства. Ще Богдан Хмельницький вбачав у цьому зміцнення авторитету гетьманської влади. У часи правління Івана Самойловича запровадження династичної лінії мало створити умови для виходу в майбутньому з-під залежності від московського царя. Реалізуючи цю ідею, Іван Самойлович почав готувати до успадкування влади своїх синів.

Спадкоємця булави гетьман спочатку вбачав у старшому синові. Відомо, що Семен Самойлович був одружений із Марією Сулимою – донькою переяславського полковника Федора Сулими. У цьому шлюбі народилося двоє доньок. Семен Самойлович виконував повноваження наказного гетьмана (1679–1680), а у 1682 році був призначений стародубським полковником.

Він виконував різні дипломатичні доручення батька, брав участь в офіційних прийомах. З юних років був залучений до військових походів. Семен Самойлович брав участь в об'єднанні гетьманом Лівобережжя та Правобережжя України. Відзначився у військовій кампанії 1676–1681 років, так званих «Чигиринських походах». 1679 року він очолив гетьманське військо у боротьбі з супротивником батька – Юрієм Хмельницьким, який збройно прагнув повернути собі владу. Військо Семена Самойловича тоді відзначилося у битвах під Ржищевим, Каневом, Корсунем.

У 1684 році козаки Стародубського полку на чолі з гетьманом Семеном Самойловичем здійснили успішний військовий похід до Мінського та Мстиславського воеводств. Це був «протест» гетьмана Івана Самойловича на тлі перемовин про «Вічний мир», що тоді велася між Річчю Посполитою та Московським царством та мали узаконити новий розподіл України. Але у 1685 році син гетьмана раптово захворів і невдовзі помер. За підтримки українського

духовенства, Семена Самойловича було поховано на території Києво-Печерського монастиря.

Після смерті старшого сина важливе місце в політичному житті України почав займати середній син гетьмана Івана Самойловича – Григорій. Саме він стає головним претендентом на булаву. Григорій Самойлович був чернігівським полковником (1685–1687), виконував повноваження наказного гетьмана у 1687 році. Був одружений з донькою гетьмана Івана Брюховецького – Анастасією. Відомо, що його родина також мала доньку.

Але й Григорію не судилося реалізувати мрію батька. Після укладення «Вічного миру» 1686 року Іван Самойлович почав відкрито засуджувати політику москви щодо України. У травні 1687 року понад 100-тисячне московсько-козацьке військо рушило на Крим. У безводному спекотному степу цей похід був приречений на невдачу. Та відповідальність за прорахунки московського військового командування переклали на гетьмана та його синів. Чернігівського полковника Григорія Самойловича відправили до Севська. Його звинуватили у підбурюванні козацької старшини проти молодих царів – Івана та Петра, нібито він «замишляв їх, великих государів, зрадити». Вироком суду стала його страта у листопаді 1687 року. Успадкувати булаву батька не зміг й син Яків, який з 1685 року мав уряд стародубського полковника. У 1687 році його з батьком відправили у заслання до Сибіру. Відомо, що рід Самойловичів продовжився по лінії сина Григорія. Один із його нащадків – правнук Михайло Чайковський відіграв помітну роль у політичному житті України та Польщі у XIX столітті. Називаючи себе українцем, він писав, що без сильної України не буде і сильної Польщі. У 1833 році видав збірку «Козацькі повісті». Потім роман «Гетьман України» про Івана Виговського. З 1842 року, втягуючись у вир європейської політичної боротьби, ініціював повстання у Сербії, організував повстання у Болгарії, брав участь в Кримській війні 1853–1856 років організував набір козацьких загонів на допомогу турецькому війську. На схилі життя оселився у селі Бірки Остерського повіту Чернігівської губернії, там збудував розкішний будинок в якому і минули його останні роки життя. Завзятий борець XIX століття, мріяв про соборну Українську державу, як і свого часу гетьман Іван Самойлович.

Отже, Іван Самойлович прагнув запровадити спадкове гетьманство. Це відбувалося під впливом постійної боротьби за збереження цілісності Української держави. Прихильниками міцної гетьманської влади, окрім Івана Самойловича, також були його наступники, а ідеї спадкового гетьманства були постійним компонентом політичної свідомості української еліти у XVII-XVIII ст.

ЖИВОПИС У ЗІБРАННІ ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ». ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ (1993-2022)

**Ірина
ПАЛАМАРЮК**

головний зберігач
фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Національний заповідник «Гетьманська столиця» було створено 1993 року на базі Батуринського краєзнавчого музею. Він став правонаступником фондів, майнових та грошових активів музею.

Головними завданнями діяльності заповідника «Гетьманська столиця» є збереження, вивчення та популяризація пам'яток історії, культури та природи України доби Гетьманщини. Окрім нерухомих пам'яток, заповідник має фондову колекцію, наукове комплектування якої ведеться у відповідності до завдань Положення закладу.

Значною за чисельністю одиниць зберігання становить група образотворчих музейних предметів. До цієї групи відносяться сюжетний та портретний живопис, графічні твори, іконопис та скульптура. На сьогоднішній день фондів зібрання заповідника нараховує 368 одиниць зберігання творів живопису, серед яких 131 – це портретний живопис. Левова частина цих творів надійшла до збірки заповідника у період 2005-2010 рр., коли за ініціативи Президента України Віктора Ющенка справа відродження Батурина стала загальнонаціональною.

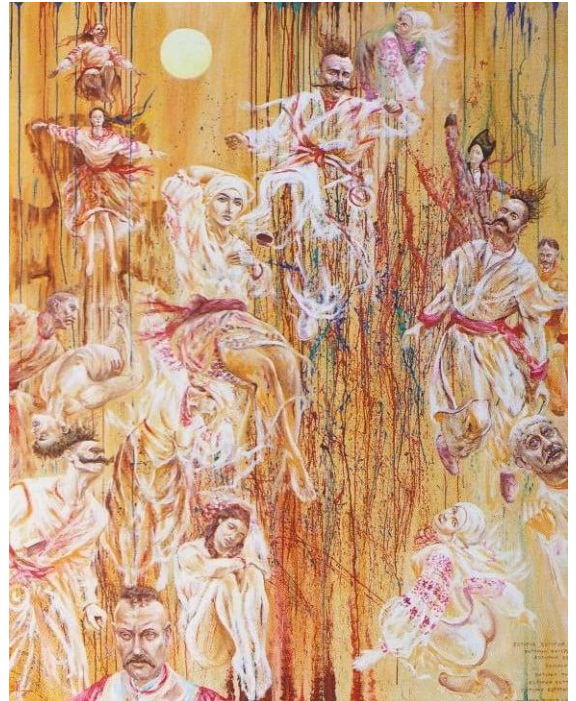
Впродовж багатьох років ведеться цілеспрямована, наполеглива робота адміністрації заповідника з низкою організацій, благодійниками, митцями та приватними особами щодо їх залучення до справи формування фондової збірки. Результат цієї роботи говорить сам за себе: на початку 2003 р. у збірці заповідника було лише 14 творів

живопису.

Вагомий внесок у поповнення фондової збірки «Гетьманської столиці» творами живопису здійснили Дирекція художніх виставок України, директор Ольга Говдя – заслужений працівник культури України, мистецтвознавець; Львівська галерея мистецтв та її директор Борис Возницький – Герой України, мистецтвознавець, почесний академік АМУ, президент УНК Міжнародної ради музеїв; Музей Гетьманства, директор Галина Ярова, Благодійний фонд «Чернігівщина», директор Олександр Коваленко, Президент України Віктор Ющенко, колекціонер Тарас Лозинський, фундатор Генерального консульства України в Чикаго та наш земляк Микола Кочерга, а також автори мистецьких творів.

Гордістю нашої фондової збірки є музейні предмети, що ілюструють історію Гетьманщини та гетьманської столиці Батурина. Це картини «Покрова» (1994 р.) Данила Нарбута, триптих «Я, Богдан» (2002 р.) Олександра Лопухова, «Ще покриють Україну червоні жупани» (2005 р.) Феодосія Гуменюка, «Конотоп 1659» (2006 р.) Миколи Данченка, «Рік 1764. Знищення гетьманства» (2007 р.) Олеся Солов'я, «Рубікон гетьмана Івана Мазепи» (2008 р.) Ігоря Синьпольського, «Клятва Івана Мазепи на вірність України» (2010 р.) Оксани Полтавець-Гуйди.

16 творів мистецтва присвячені Батуринській трагедії 1708 р., яка займає особливе місце в історії України. Члени Національної спілки художників України, Національної спілки майстрів народного мистецтва України, заслужені діячі мистецтв України Олена Володимирова та Володимир Прядка створили спільну роботу, присвячену Батуринській трагедії 1708 р. – «Україна у вогні» (2009 р.). Поштовхом для написання цього твору став візит до Батурина та Цитаделі Батуринської фортеці, де «перед очима постала вся Україна... як розколоте блискавкою дерево, палаючі церкви, жорстоке кровопускання», – згадував художник.

Юрій Нагулко. Батурин, 2015 р.

Ще одна із знакових картин це «Батурин» (2015 р.) заслуженого художника України Юрія Нагулка. Автор подарував свою роботу заповіднику під час святкування 10-ї річниці відкриття палацу гетьмана Кирила Розумовського. Ця картина, як і попередня, стала результатом відвідин Батурина самим митцем. «Летять душі убитих, ще не усвідомивши себе інаковими, безтілесними...» – описав художник свою роботу.

Тема Батуринської трагедії також розкрита в картинах «Батуринська трагедія» (1993 р.) Андрія Мордовця, «Батуринські яблука, або Меншиков у Батурині» (1995 р.) Миколи Данченка, «Різанина в Батурині 1708 року» (2000 р.) Андрія Івахненка, «Трагедія Батурина» (2007 р.) Ніни Мурашкіної та інші твори.

Сюжетний живопис в колекції заповідника представлено картинами як професійних художників, так і майстрів народного мистецтва, зокрема, місцевими. Це пейзажі та архітектурні пам'ятки, побутові сюжети історичної тематики, сюжети, що написані за відомими художніми творами, декоративний розпис. З 2006 р. колектив заповідника плідно співпрацює з українською мисткинею, заслуженим майстром народної творчості України Людмилою Вітковською. Майстриня подарувала заповіднику 55 своїх робіт, серед яких є роботи і про Батурин – «Ріка Сейм 1708 рік» (2006 р.), «Ой, червона річка, чорні береги, чом Ви славу козацьку та й не зберегли» (2008 р.), «Батуринський козак» (2008 р.), «Сторож Гончарівки» (2008 р.).

Як самостійний жанр, живописний

Людмила Вітковська. Батуринський козак, 2008 р.

портрет посідає одне із чільних місць в образотворчому мистецтві. У зібранні заповідника більшість портретів – гетьмани України та відомі діячі Козацької доби. Серед них і поліптих «Гетьманський шлях» (2004 р.) лауреата Шевченківської премії Валерія Франчука, до якого входять портрети гетьманів України: Петра Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Івана Мазепи, Павла Полуботка; картини «Гетьман Іван Мазепа» (2005 р.) члена Національної спілки художників України Андрія Гончара; «Пилип Орлик» (2002 р.) Андрія Івахненка; «Іван Мазепа» (1991 р.), «Пилип Орлик» (2007 р.) та «Гетьман Дорошенко» (2007 р.) лауреата Шевченківської премії, народного художника України, заслуженого діяча мистецтв України, члена Національної

спілки художників України Феодосія Гули (2007 р.), Портрет гетьмана Петра Дорошенка (2007 р.) та Портрет гетьмана Івана Виговського (2007 р.) членів Національної спілки художників України Олени Владимирової та Володимиря Пряжки. Останнім поповненням збірки стали роботи художниці Наталії Павлуценко, яка створила портрети гетьманів: «Іван Мазепа» (2019 р.), «Пилип Орлик» (2021 р.) та «Іван Самойлович» (2022 р.), які вона написала на замовлення заповідника.

Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» створює умови для ознайомлення громадськості з предметами фондової колекції. Твори живопису експонувалися на виставках по всій території України. Вони популяризуються у статтях істо-

риків заповідника, брошурах, на електронних ресурсах закладу. Перший фотоальбом-каталог заповідника – «Україна Гетьманська в образах сучасних українських художників» побачив світ у 2011 р. У ньому представлено 32 живописних полотен, 13 графічних робіт та 6 скульптур видатних і відомих майстрів старшого покоління й молодих талановитих митців з усіх регіонів України.

3 року в рік фондова колекція заповідника «Гетьманська столиця» поповнюється новими творами мистецтва завдяки наполегливості невтомного колективу, навіть в умовах війни з нашим одвічним ворогом. Адже за допомогою живопису ми плекаємо та розвиваємо у наших відвідувачів любов до України та національну гордість!

ІСТОРІЯ ОДНІЄЇ КНИЖКИ

Наталія ДРОБЯЗКО

заступник
завідувача відділу
НИКЗ «Гетьманська
столиця»

У XVII–XVIII ст. козацька старшина та гетьмани, на рівні з європейськими правителями, збирали великі приватні бібліотеки релігійної та історичної тематики, які доповнювали родинними архівами та унікальними європейськими виданнями. На жаль, більшість бібліотек козацької старшини було знищено або розпорошено по світу. 300 років тому московити так само знищували нашу культуру і історію, як і сьогодні. У листопаді 1708 р. гетьманську столицю Батурин було вщент спалено, зрівняно з землею московськими військами. Згоріли бібліотеки гетьмана Івана Мазепи та багатьох представників козацької старшини, зокрема і Пилипа Орлика.

Колектив Національного заповідника «Гетьманська столиця» поступово відроджує історичну пам'ять про родину Орликів та формує музейну колекцію. Окрема увага відводиться книжковому зібранню Пилипа Орлика. У статті розглянемо історію однієї книжки із його зібрання.

У працях професорки Варшавського університету Валентини Соболев ми знаходимо інформацію про книжкове зібрання Пилипа Орлика під час його перебування в Салоніках (Греція) та пряму вказівку на одну з книжок, яку придбав гетьман: «у Швеції Орлик купує голландське видання 1719 р. книжки «Телемак» Фенелона і читає його на шляху до Салонік».

Історики заповідника поставили собі за мету знайти відповідне видання, бо ж доля екземпляру, який був у гетьмана, не відома. Разом з дослідницею, завідувачкою кафедри українських студій Інституту Східних мов та цивілізацій у Парижі Іриною Дмитришин ми підібрали примірник на аукціоні в

Парижі. А у січні 2022 р. для музейної колекції видання придбав український меценат Євген Сур.

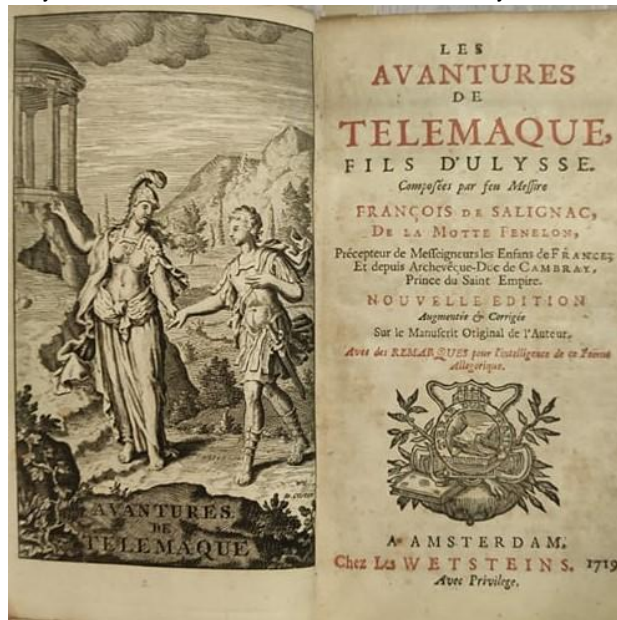
Детальніше зупинимось на цій книжці. Повна назва книжки – «Пригоди Телемака сина Улісса». Автор – відомий французький письменник XVIII ст. Франсуа Фенелон. Він був опікуном онука й спадкоємця французького короля Людовика XIV, герцога Бургунського, для виховання якого і писав спеціальні книжки. Мета створення цього видання – виховати справнього монарха з молодого герцога та навчити його керувати державою на користь підданих. Цей філософсько-утопічний роман був написаний у 1695–1696 рр. і нелегально надрукований у 1699 р. Він став одним з найпопулярніших у Європі літературних бестселерів XVIII–XIX ст. Його декілька разів перевидавали та перекладали різними мовами, а також створювали численні пародії, імітації та продовження. До речі, «Пригоди Телемака» Франсуа Фенелона мав у своїй приватній бібліотеці і гетьман Кирило Розумовський.

Як з'ясувала дослідниця життя і діяльності гетьманича Григорія Орлика Ірина Дмитришин, Пилип Орлик називав свого сина Григорія Телемаком. Адже головному герою Телемаку в пошуках батька довелося побувати в багатьох країнах і пройти через безліч випробувань. Він з гідністю виходив з усіх тяжких і заплутаних ситуацій і, навіть, відмовившись від царської корони, хотів лише одного – знайти батька. Зустріч батька й сина відбулась наприкінці роману. Григорій Орлик гідно представляв інтереси свого батька на європейській арені, мав дипломатичні місії в різних країнах та завжди шукав зустрічі з батьком. Чим не схожість з героєм Фенелона Телемаком?

Книжка «Пригоди Телемака» має шкряну палітурку коричневого кольору, фронтиспис, ілюстрацію, розташовану перед титульним аркушем на лівій сторінці. На ілюстрації зображено головного героя роману Телемака та його товариша та наставник Мантора (або Ментора). На титульній сторінці вказано назву та зазначено автора, надана коротка інформація про нього та місце і час видання: Амстердам, 1719 рік, поліграфія Ветштейна. Об'єм цього франкомовного видання – 525 сторінок. Розміри – 16,5 на 10 см.

Це перше видання, яким колектив заповідника розпочинає формування книжкового зібрання гетьмана Пилипа Орлика у «Гетьманській столиці».

Історики заповідника продовжують досліджувати тематику гетьманської бібліотеки і переконані, що це дасть можливість сформувати музейну колекцію з цієї теми.

Книжка Франсуа Фенелона «Пригоди Телемака». 1719 р.
З фондової колекції Національного заповідника
«Гетьманська столиця»

МІЖНАРОДНА ТОРГІВЛЯ ГЕТЬМАНЩИНИ ЗА ІВАНА САМОЙЛОВИЧА

Алла БАТЮК

старший науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Торгівля Гетьманщини з Кримом мала давні традиції та значні масштаби, які постійно розширювалися. Однією з головних причин цього був бурхливий розвиток різних галузей українського ремісництва: будівельно-керамічної, харчової, шкіряно-хутряної, металообробної, деревообробної та ін. Виробники товарів мали гостру необхідність пошуку осередків збуту. Тоді ж, українці мали потребу в товарах, які привозили з кримських земель: тканинах (кумачу, шовку, сап'яну), килимах, прикрасах, ладану, бакалії (солі, прянощях), маслиновій олії, вині, каві, волоських горіхах, папері тощо.

Торгівля з південними сусідами у другій половині XVII ст. здійснювалася різними шляхами. Часто місцем взаємного товарообміну була порубіжна територія Запорозької Січі. Звідти товари транспортували місцеві купці внутрішніми торговими шляхами на всю територію Гетьманщини. Давні торгові шляхи прямували до Києва, а звідти – в прикордонні міста Російської імперії кількома напрямками. Після владштування у 1669 р. гетьманської резиденції у Батурині, місто стало важливим торговельним центром. Через Батурин шляхи сполучення проходили у п'ятьох напрямках: 1) південно-західному, по лінії Борзна–Ніжин–Київ; 2) північно-східному – на Кролевець, Глухів, Москву; 3) західному – до Нових Млинів, Сосниці та Чернігова; 4) північному – до Коропа і Новгород-Сіверського; 5) південно-східному – через Конотоп

на Слобожанщину.

Кримські й українські купці мали можливість перевозити товари самостійно, без посередників, міжнародними торговими шляхами. З цією метою використувався давній військовий Муравський шлях. Він брав початок від Перекопа, прямував через землі запорожців, Переволочну, Кобеляки, Полтаву, Олішню, Зіньків, Гадяч і далі на північ до кордону з московією.

Завдяки розгалуженню Муравського шляху по річці Сейм, купці мали можливість дістатися до гетьманської столиці і у зворотному напрямку. Всього на шлях від Перекопа до Батурина потрібно було близько 28 днів. За такий період у 1680 році його подолато московське посольство, очолюване стольником Василем Тяпкіним та дяком Микитою Зотовим, з метою підготовки до підписання Бахчисарайського перемір'я.

Відомо декілька універсалів гетьмана Івана Самойловича (1672–1687), якими він врегулював різні аспекти міжнародної торгівлі. Зокрема, універсалом від 28 червня 1672 р. гетьман дозволяв безперешкодну торгівлю іноземних купців на українських ярмарках. Ця директива була відповіддю на безчинства відносно купців з боку місцевих чиновників, високі мита і ярмаркові побори, які купці мали сплачувати. Наступний універсал гетьмана від 28 листопада 1675 р. врегулював питання судочинства. За ним іноземні купці звільнялися від підсудності українським судам у їхніх внутрішньоетнічних купецьких справах і конфліктах. При суперечках же з українським населенням чинним залишалося українське законодавство у судочинстві.

Головна увага в універсалах Івана Самойловича спрямовувалася на діяльність грецьких купців. Вони мали власну колонію в Ніжині, яка потребувала особ-

ливого регламентування діяльності через свою чисельність.

У 1682 році ніжинська грецька спільнота налічувала 18 осіб і виступала торговельним посередником між містами Гетьманщини та інших країн, в тому числі і Туреччини та Криму. Шлях у південні райони Наддніпрянщини і Запорозжя пролягав через Ніжин. Доказ цього знаходимо в «Літописі» Самійла Величка. Автор згадує, що «грецькі купці з Ніжина, ... тримали свій путь з Ніжина і на Запорозжя і Турецьку землю». Таким чином, кримські товари потрапляли до Гетьманщини і продавалися на місцевих торгах і ярмарках та у стаціонарних торговельних закладах: лавках, коморах, яктах та шинках.

Іван Самойлович прагнув зміцнити економіку Гетьманщини, розвиваючи внутрішню торгівлю, вводячи систему оренд, але розумів, що східні та західноєвропейські товари стали важливою потребою українців. Гетьман і сам був їх поціновувачем, тому ставився лояльно до всіх іноземних купців, які привозили свій крам на терени України. Політика гетьмана сприяла зростанню та зміцненню міжнародних торговельних зв'язків Козацької держави з іншими країнами, в тому числі і з Кримським ханством.

Крістіан Г.Г. Гейслер. Кримський базар. Гравюра, 1793 р. Зібрання Музею історії міста Лейпцига, Німеччина

БАТУРИНСЬКІ ШЛЮБИ КІНЦЯ ХVIII СТ.

Наталія ПІЛЬТЯЙ

науковий співробітник НІКЗ «Гетьманська столиця»

Наприкінці XVIII ст. у Батурині діяло 4 церкви – Покрови Пресвятої Богородиці, Святого Апостола і Євангеліста Іоанна Богослова, Троїцька та Миколаївська, які належали до Конотопської протополії Чернігівської єпархії.

У цій статті показано деякі аспекти шлюбного стану населення Батурина кінця XVIII ст. за матеріалами метричних книг зазначених церков за 1798 – 1799 рр.

За ці 2 роки у метричних книгах церков Батурина зафіксовано 77 шлюбів. Більшість з них – 53 – становили перші шлюби, укладені між молодими хлопцями та дівчатами. Другу позицію займали повторні шлюби, їх було 23. В основному другі шлюби брали удівці з вдовами та удівці з дівчатами. Також був 1 випадок укладання третього шлюбу – вдівця з молодою дівчиною. Віку наречених не зазначено у жодній метричній книзі досліджуваних років.

Найпопулярнішим місяцем для весілля у Батурині виявився жовтень, коли було укладено 27 шлюбів. Найбільше молодят обвінчалось у Покровській та Троїцькій церквах. Наступний за кількістю одружень був січень, а на третьому місці – травень.

Сезонність шлюбів батуринців виз-

начали церковні догми. Зокрема, православною церквою заборонялося укладати шлюби під час постів. Дію цієї заборони ілюструє повна відсутність вінчань у батуринських церквах у безрезні та грудні, а також незначна їх кількість у літні місяці. З них найменш популярним місяцем для укладання шлюбів був червень, у якому за 2 роки було укладено лише 1 шлюб - 9 червня 1798 р. в Покровській церкві вінчався вдівець Константин Пуленець з дівчиною Іриною, донькою козака Данила Чередника.

Усі повинчані у Батурині жінки були місцевими. Натомість чоловіки-наречені часто походили із навколишніх сіл і хуторів – Митченко, Обмачева, Пальчиків, Тростянки, Нових Млинів, Осічі, Попівки, Великого Самбора, Рождествен-

ного, Городища, Соснівки та Оленівки. Між нареченими-мігрантами та батуринськими дівчатами за 2 роки було укладено 16 шлюбів. В основному це були перші шлюби для обох наречених. Зафіксовано лише один випадок вінчання у Покровській церкві «мігранта-вдівця» з Нових Млинів, козака Конона Михайленка з батуринською вдовою, козачкою Євдокією Куличкою.

У становому співвідношенні пере-

важали шлюби, укладені між представниками «своїх» соціальних верств. З-поміж них більшість склали шлюби посполитого та посполитої – 20 шлюбів, козака та козачки – 18, посполитого і козачки – 10. Решта міжстанових комбінацій були представлені поодинокими випадками: посполитий і дворянка, дворянин і козачка, військовий і дворянка. Варто зазначити, що у шлюбі стара належність жінок і дітей визнача-

лася за чоловіком. Виняток становили тільки дворянки, які, відповідно до Жалуваної грамоти дворянству 1785 р., зберігали свій статус при заміжжі з не дворянином, але не передавали титул своїм дітям.

Отже, у результаті дослідження метричних книг з'ясувалося, що аспекти подружнього стану та шлюбні звичаї притаманні традиційному суспільству того часу.

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ТКАНИНИ У ФОНДОВОМУ ЗІБРАННІ ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

Людмила БІЛОУС

зберігач фондів II категорії НІКЗ «Гетьманська столиця»

Цінною колекцією у фондовій збірці Національного заповідника «Гетьманська столиця» є виробы з тканини, що несуть інформацію про історико-етнографічний регіон Полісся, є виразником давніх українських народних традицій та звичаїв.

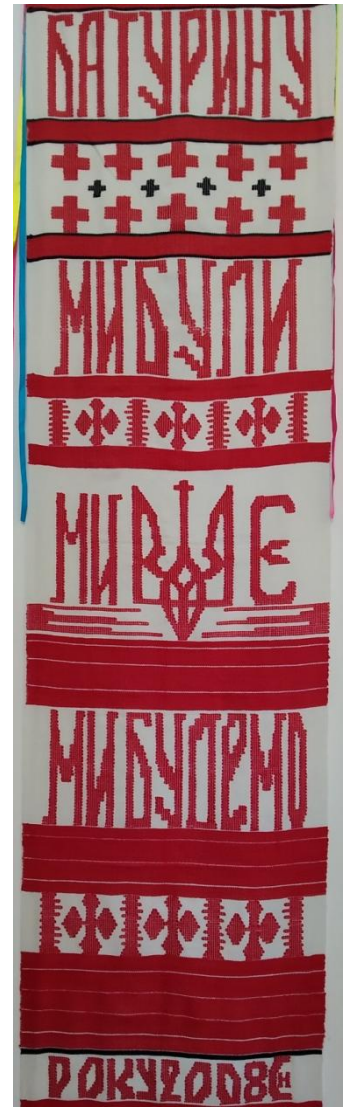
Історія формування фондової колекції заповідника тісно пов'язана з історією створення та функціонування закладу. Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» був створений у 1993 році на базі історико-краєзнавчого музею, фондова колекція якого формувалася протягом майже тридцяти років. Перші надходження виробів з тканини до Батуринського музею відбулися у далекому 1975 році і на час створення заповідника колекція тканини нараховувала 196 музейних предметів. Це були переважно предмети жіночого, рідше чоловічого одягу та побутова тканина. За наступні 30 років діяльності заповідника колекція збільшилась у 10 разів і на сьогодні становить близько 2 тис. одиниць зберігання. Це народний одяг, церковне облачення, меморіальні речі та предмети інтер'єрно-побутового призначення. Найбільшим розділом збірки є одяг – понад 800 музейних предметів, рушники – 506 одиниць зберігання. Решту становлять побутові речі: доріжки, панно, килими, наволочки, підзорники, настільники, рядна, скатертини, серветки, картини тощо. Предмети з тканини виготовлені різними техніками: ткання, шиття, плетіння. Більшість з них, понад 1 тис. одиниць зберігання, оздоблені вишивкою багаті колірної гамою з квітково-рослинним та геометричним орнаментами. Серед вишивальних технік присутні: хрестик, півхрестик, вишивання, гладь, низь, мережка тощо.

Основним джерелом поповнення фондової колекції тканини є етнографічні експедиції по збору предметів музейного значення серед жителів Батурина, навколишніх сіл та населених пунктів району, області. Найбільша кількість експедицій була проведена в 2005-2009-х роках, коли було обстежено значну територію Чернігівської та Сумської області, віднайдено значну кількість унікальних за своїм походженням та культурним значенням музейних предметів з тканини – близько 900 одиниць зберігання.

Колекція поповнюється і шляхом отримання предметів в дар. За підтримки Міністерства культури у 2006 році Дирекцією художніх виставок України було передано авторську роботу Олени Попової – рушник «Мамина вишня в саду». Роботи цієї майстрині добре знані в Україні та за її межами. Вони експонувалися в Туреччині, Новій Зеландії, США. У 2008 році народний художник України Сергій Нечипоренко створив хоругву у манері кралевецького переборного ткацтва з написом «Батурина. Ми були, ми є, ми будемо» і подарував її до фондового зібрання. Сьогодні у фондовій колекції заповідника зберігається 81 одиниця зразків творчого доробку цього майстра: рушники, плаhti, декоративні тканини, скатертини, панно, настільники, килими, проекти. У колекції заповідника представлені і меморіальні речі. Серед них особисті речі Олександра Згурського, який у 1973-1995 роках займав посаду голови Батуринської селищної ради. Розуміючи значення історичної спадщини Батурина, він ініціював реставрацію Будинку генерального судді Василя Кочубея, де у 1975 році було засновано Батуринський історичний музей. З його ініціативи також двічі розпочиналася реставрація палацу гетьмана Кирила Розумовського.

Пам'ятки фондової збірки тканини неодноразово залучалися до численних виставок у стінах музеїв заповідника та експонувалися за межами Батурина: у Чернігівському обласному художньому музеї імені Григорія Галагана, Національному історико-культурному заповіднику «Качанівка», Обласному історико-меморіальному музеї-заповіднику Пантелеймона Куліша «Ганнина Пустинь» та інших.

Неповторні зразки музейних пред-

Хоругва «Батурина. Ми були, ми є, ми будемо». С. Нечипоренко, 2008 р.

Зібрання заповідника «Гетьманська столиця»

метів з тканини у фондовій колекції Національного заповідника «Гетьманська столиця» дають багатий інформаційний матеріал для дослідження культури, традицій, побуту та способу життя української нації. Збереження цих пам'яток минулого для майбутніх поколінь – одне з основних завдань нашого заповідника.

ОГОРОЖІ ГЕТЬМАНСЬКОЇ САДИБИ КИРИЛА РОЗУМОВСЬКОГО В БАТУРИНІ

**Юлія
ФУРСОВА**

завідувач відділу
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Вивчення забудови міста Батурина часів гетьманування Кирила Розумовського є важливим напрямком досліджень істориків Національного заповідника «Гетьманська столиця». Центром гетьманської резиденції була садиба Розумовського, яка знаходилась у центральній частині міста, по обидва боки Київської вулиці (зараз вул. В. Ющенка). Ця садиба займала площу близько 12 га. Гетьман мешкав у великому дерев'яному палаці на кам'яному фундаменті, побудованому на початку його гетьманування. Біля палацу стояли дерев'яні флігелі для гостей гетьманського двору. Також до забудови гетьманської садиби входили різноманітні службові флігелі, зокрема, для проживання музикантів та архітектора, господарські приміщення: кухні, комори, каретні, стайні. Велику частину маєтку займали садово-паркові насадження.

Огорожа гетьманської садиби мала перш за все функціональний характер, оскільки забезпечувала як її ізоляваність, так і єдність комплексу споруд та насаджень. Матеріалами для огорожі слугували дерево і цегла.

У даній публікації зосередимо увагу на джерелах, що стосуються огорожі гетьманської садиби Кирила Розумовського у Батурині.

Про дерев'яний паркан навколо гетьманської садиби свідчить ряд архівних документів. У фонді «Генеральна військова канцелярія» ЦДІАК України м. Київ зберігається справа 1757 р. «Про закупівлю будівельного лісу для будівництва в Батурині», у якій йдеться про доручення сотнику Дмитру Стожку придбати у значкового товариша Ніжинського полку Василя Дроздовського 164 дуби, по 25 коп. кожен, для огорожі гетьманської садиби.

Дослідник П. Нечипоренко у своїй роботі «Національні строєння 1748–1765 рр.» зазначає, що у 1757–1758 рр. Механік І. Гіршбергер, який служив у Батурині, переймався доставкою будівельних матеріалів для потреб паркану та воріт гетьманської садиби.

Про те, що станом на середину XVIII ст. за головним гетьманським будинком та садом була дубова огорожа, свідчить і справа «Про адміністративне керівництво діяльністю Батуринського будівельного комплексу» за 1765 р.

Інформація щодо огорожі гетьманської садиби зафіксована і в описі нерухомого майна сина гетьмана, Андрія Розумовського, за 1836 р.: «при цьому ж будинку сад... обнесений з двох сторін кам'яною огорожею, з третьої та четвертої – дубовим частоколом». Після смерті Андрія Розумовського садиба перейшла у державну власність та з плином часу занепала, зрештою – зруйнувалась.

Деякі відомості щодо огорожі гетьманської садиби можна віднайти у пізніших спогадах та мемуарах. М. Шугуров, який у 1894 р. перебував у Батурині, занотував: «можна побачити стару кам'яну стіну, яка не кидається в

Портрет Кирила Розумовського.
Худ. П. Батоні, 1766 р.

око... Це частина стіни, що оточувала будинок, в якому проживав гетьман».

У 2014 р. на території гетьманської садиби Кирила Розумовського археологи віднайшли залишки фундаменту кам'яної огорожі XVIII – початку XIX ст.

У 1799–1803 рр. у Батурині на замовлення Кирила Розумовського та за проектом Чарльза Камерона був побудований палацово-парковий ансамбль. Вагомою складовою цього ансамблю була кам'яна огорожа, яка наслідувала загальні тенденції в архітектурі кінця XVIII ст.

ПОПОВНЕННЯ КОЛЕКЦІЇ САКРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА ЗАПОВІДНИКА «ГЕТЬМАНСЬКА СТОЛИЦЯ»

**Тетяна
КУДЛАЙ**

зберігач фондів
НІКЗ «Гетьманська
столиця»

Ікона «Богородиця з Немовлям», яка нещодавно поповнила фонд колекції заповідника «Гетьманська столиця», за легендою походить із одного з батуринських храмів. Символічно, що вона повернулася до Батурина саме в той день, коли у Воскресенській церкві – усипальниці гетьмана Кирила Розумовського, вперше була звершена Молитва за Україну Єпископом Чернігівським і Ніжинським Антонієм Православної церкви України.

Автор ікони невідомий, проте нам достеменно відомий час написання образу – 1740-1750 рр., що було встанов-

лено фахівцями Львівської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України. За іконографією образ можна віднести до типу «Благодатне Небо», оскільки на іконі зображено Богоматір у повній зріст у синьому мафорії та червоній сукні. Лівою ногою вона стоїть на півмісяці, а правою – на хмарині. На руках вона тримає Немовля у білому хітоні і золотавому покривалі. Їхні погляди, сповнені молитви, спрямовані вгору, зверху навколо їхніх голів проглядається сяйво від невидимих німбів. Немовля у правій руці тримає хрест, а лівою – притискає до коліна білу кулю.

По всіх кутах ікони зображено ангелів. Ікона оформлена у раму золо-

тавого кольору, оздоблену фігурним різьбленим рослинним орнаментом. На звороті образу прикріплена табличка з дарчим надписом: «Пожертва во славу Божу від родин Табачиних та Грициняків з Львівщини у літо 2023 року від Різдва Христового». Щиро дякуємо родинам благодійників за безцінний подарунок, що поповнив колекцію сакрального мистецтва в Національному заповіднику «Гетьманська столиця»!

З 10 січня по 10 березня 2023 року в Національному заповіднику «Гетьманська столиця» традиційно триває творчий конкурс «РОЗУМфест» для талановитої молоді віком від 6 до 18 років. Цьогоріч конкурс був приурочений 295-ій річниці з дня народження гетьмана України Кирила Розумовського.

Конкурс «РОЗУМфест» 2023 року зібрав рекордну кількість учасників – понад 100. Це юні таланти з Чернігівської, Сумської, Київської, Полтавської, Дніпропетровської областей. Кожна їхня робота є унікальним мистецьким твором. До вашої уваги пропонуємо роботу 15-річного Дмитра Кисельова, учня Ніжинської гімназії № 9, який посів I місце в номінації «Слово».

У НАС ТЕЧЕ КОЗАЦЬКА КРОВ

Як раніше, так і зараз,
В нас гудуть гармати.
Збройні сили України
Вміють панувати!

Вміють волю здобувати
І правду, і славу,
Треба ворога карати
У пожеж загровах.

Так, як славні козаченьки
Рубали проклятих,
Визволяли рідну неньку
Від злих супостатів.

А гетьмани – отамани
На чолі стояли,
Славну вольницю козацьку
Вміло прославляли.

Пилип Орлик – щирий розум,
Публіцист і писар,
Конституції він батько,
Маніфестів лицар.

А Кирило Розумовський!
Його палке слово –
Судову здійснив реформу,
А ще – розбудову.

Для Гетьманщини свободу,
Для свого народу,
Від діянь його величних
Маєм насолоду.

Чи наш князь Іван Мазепа!
Він – церков фундатор,
Що зумів-таки звільнитися
Від обіймів «брата».

Для імперії – злий ворог,
А для нас, як личить,
Незалежності України
Справжній будівничий.

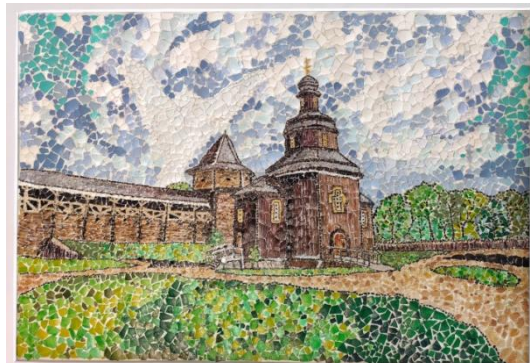
Чільне місце посідає
Іван Самойлович,
І про нього мовить варто
Найщиріше слово.

Не лякали отамана
Ні арешт, ні грати:
Воїн, дипломат успішний,
Справжній реформатор.

Це від них в крові народній
Жага перемоги,
Віра в волю, незалежність,
Свої сили й Бога.

І сьогодні, в час пекельний,
Хоч ворог лютує,
Ми здобудем перемогу,
Неньку відбудуєм.

Шана працюрам величним
Козакам завзятим!
Будем жити, процвітати
І їх пам'ятати !!!

Спогади про Батурин. Єгор Миршавка, 8 років. Ніжинська гімназія № 3. Відзначений за техніку виконання у номінації «Декоративно-прикладне мистецтво»

Батуринська цитадель. Анастасія Луєнко, 13 років. Ніжинська ЗОШ I-III ступенів № 7. Посіла II місце у номінації «Художнє мистецтво»

Науково-популярна газета «Слово «Гетьманської столиці»

Засновник і видавець: Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
№ ЧГ 352-08 від 28.07.2006 р.

Адреса редакції: вул. Гетьманська, 74, м. Батурин Чернігівської обл., 16512, Україна
E-mail: baturin.capital@ukr.net, веб-сайт: <http://www.baturin-capital.gov.ua>
тел./факс: +380-4635-48437, тел. +380-4635-48013

Обсяг – 1,0 друк. арк.

Газета віддрукована у видавництві ПП Лисенко М. М.
(вул. Шевченка, 20, м. Ніжин Чернігівської обл., 16600)

Тираж 1000 прим. Зам. № 2007

Редакція не завжди поділяє точку зору автора (авторів)
За точність викладених фактів і цитувань несе відповідальність автор (автори)

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО

Редакційна колегія

Кіяшко Любов Григорівна
(редактор)

Саєнко Наталія Анатоліївна
(відповідальний секретар)

Огієвська Руслана Іванівна

Паламарюк Ірина Юрївна

Нікітіна Анастасія Василівна

Редакція запрошує до співпраці професійних науковців, краєзнавців-аматорів, шанувальників історії